

тину накопичення суперечностей між людиною і природою та шляхи їх розв'язання в сучасних умовах. Як іст. дисципліна — досліджує процес еволюції наук, ідей, форм організації науки, діяльність наук, шк. та окремих учених із метою відтворення цілісної картини історії науки, виявлення концептуальних засад і закономірностей її розвитку. Предмет дослідження складають історія становлення світового і вітчизн. наукознавства, історія становлення і розвитку гуманітарних, сусп., технічних, фізико-математ., медичних, аграрних, геогр. та ін. наук, а також взаємодія вітчизн. та світової науки у вивченні конкретних наук, проблем. Ці дослідження сприяють узагальненню історико-навч. матеріалу.

До напрямів дослідження *І. н. і. т.* належить: розвиток науково-технічного потенціалу країни, закономірності та механізми розвитку науки, чинники, що впливають на цей процес, історіософія та методол. засади розвитку науки, еволюція соц. функції науки, періодизація історії науки, розвиток форм організації науки (академії, ін-тів, лабораторій, наук. зібрань, наук. товариств) тощо.

І. н. і. т. є інтегративною наукою: об'єднує на новому рівні досягнення окремих наук, напрямів. Оскільки ця наука є динамічно мінливою, то поповнюється новими знаннями, концепціями і факторами. Вона є одночасно природничою і технічною, аналізує шляхи розвитку науки і техніки, закономірності руху наук, знань у їх зв'язку з історією людства. Її вивчення формує критичний підхід до накопичених знань, розкриває суперечливе і незрозуміле в трактуванні та оцінці тих або тих подій у процесі зародження і розвитку науки й техніки.

І. н. і. т. — порівняно молода наука, яка починає оформлюватися як самостійний розділ іст. знання лише наприкінці XIX ст. (у 1892 р. уперше у Франції з'являється самостійна каф. історії науки). Відтоді починається період більш-менш прискореного розвитку *І. н. і. т.* як окремої наук. дисципліни, що привело в середині XX ст. до перетворення цієї науки на одну з найважливіших галузей іст. знання. Своїм предметом *І. н. і. т.* має не просто реконструкцію минулого наук. знання, а дослідження процесу розвитку науки з метою виявлення тих глибинних тенденцій і закономірних зв'язків, які визначають зміст і напрям цього процесу. Предмет *І. н. і. т.* складає інформація про події та творців *І. н. і. т.*, матер. пам'ятки *І. н. і. т.*; процеси здобуття, обґрунтування наук. і технічного знання в різних культурно-іст. умовах (контекстах), структура і зміст науково-технічного знання. Предмет у загальному вигляді (його вибір, структура, опис) повністю визначається метою і завданнями дослідження. Предметом також може бути і ненаукове знання (напр., міф). На основі предметної структури робіт з *І. н. і. т.* виокремлюють такі напрями: типологія за предметною структурою науки і техніки та їх проблематикою; типологія за масштабністю предмета дослідження; типологія за хронол. та геогр. принципом; наук. біографії; пам'ятки наук. і технічної думки; типологія

робіт за специфікою мети, методів і засобів дослідження.

Останнім часом активно формується новий напрям — *джерелознавство І. н. і. т.* В історико-наук. та історико-технічному дослідженні важливу роль відіграють поняття «факт» і «джерело». Факт — дійсна, невигадана подія, явище; твердо встановлені знання, отримані через досвід; служить для будь-якого висновку і є перевіркою для гіпотези. Джерело — писемна пам'ятка, документ, на основі якого розгортається наук. дослідження. Оскільки сьогодні наука і техніка відіграють провідну роль у житті людства, а також кожного індивіда, одним із завдань *І. н. і. т.* є проектування картини майбутнього. При цьому актуальними залишаються прагнення глибше зрозуміти роль і місце цих явищ у сусп.-ві, пошук шляхів і засобів прискорення розвитку та запобігання негативним наслідкам використання досягнень науки і техніки.

Р. Мартин

Історія повсякдення. Галузь іст. знання, предметом вивчення якої є сфера людської буденності у множинних історико-культ., політико-подієвих, етнічних і конфесійних контекстах. У центрі уваги *І. п.* комплексне дослідження способу життя і його змін у представників різних соц. верств, їхньої поведінки й емоційних реакцій на життєві події. Поява *І. п.* як самостійної галузі вивчення минулого зумовлена історико-антропол. поворотом у світовому гуманітарному знанні, що розпочався в кінці 60-х років XX ст. Витоки нового наук. ставлення до «буденного» сформовано в працях філософів феноменологічного напрямку, зокрема *Е. Гуссерля*. Він першим звернув увагу на значущість культурол. осмислення сфери повсякдення людини, яку назвав «життєвим світом». *А. Шюц* увів у наук. обіг методол. важливі поняття: «щоденний здоровий глузд», «соціально-прийнятні типізовані умовності». Виокремленню *І. п.* посприяли модерністські соціол. концепції, зокрема критична теорія сусп.-ва, створена неомарксистами Франкфурт. шк. Роботи її представника *Г. Маркузе* скерували істориків і соціологів на аналіз механізмів маніпулювання свідомістю на рівні повсякденних практик. Теорія соц. конструювання амер. соціологів *П. Бергера* і *Т. Лукмана* наголошувала на важливості вивчення «зустрічей людей віч-на-віч», оскільки такі соц. взаємодії (інтеракції) є основним змістом повсякденного життя.

Серед істориків перспективність студіювання минулості повсякденності першими позначили *М. Блок* і *Л. Февр* — засновники *Анналів шк.* У центрі їхнього розуміння повсякдення стояло завдання оновлення історії в її всеосяжності і цілісності. Подальшого розвитку ці принципи набули в працях *Ф. Броделя*, який розумів минуле як повільне чергування великих часових ритмів і екон. світів, до яких включав повсякденно-побутову складову. *І. п.* у його роботах була макроконтрактом життя людей.

Він вважав, що в економіці будь-якого сусп-ва, окрім структур матер. життя, наявні структури повсякдення, що охоплюють психологію і щоденні практики людей. До них дослідник зараховував: геогр. та екол. умови життя, трудову діяльність, потреби (в житлі, харчуванні, одязі, лікуванні), можливості їх задоволення (через техніку і технології), міжособистісні комунікації, вчинки, дії, бажання, очікування, ідеали, цінності і правила, які регулюють поведінку людей, ін-ти шлюбу, сім'ї, реліг. культи. Ф. Бродель окреслив перший підхід до **І. п.** — вивчення людської свідомості, психології і соц. поведінки для розуміння духу часу.

Другий підхід сформовано в нім. та іт. історіографії. Нім. дослідники (Г. Медик, А. Людтке) розглядають **І. п.** як історію рядових, звичайних і непомітних людей (груп), носіїв повсякденних інтересів. Предметне поле **І. п.** у нім. історіографії — вивчення *мікроісторії* пересічного населення, а також проблем культури як способу розуміння і узагальнення повсякденного життя. **І. п.** як синонім *мікроісторії* тлумачить і група іт. дослідників на чолі з К. Гінзбургом і Дж. Леві, об'єднані навколо започаткованого ними часопису «Quaderni Storici». З часом до прихильників другого підходу долучилися представники третього покоління *Анналів шк.* (Ж. Ле Гоф, Р. Шартє). Затребуваність мікроісторичного підходу в дослідженні **І. п.** зумовлена тим, що він привертає увагу до множини індивід. людських долі, відтворюючи простір наявних можливостей. Таким чином реконструкція повсякдення включає вивчення нездійснених можливостей і причин, у тому числі випадкових обставин реалізованого іст. вибору. Спільним для двох підходів у вивченні **І. п.** стало нове розуміння минулого як «історії знизу», де пріоритет надано «маленькій людині», зробивши цікавим для нащадків її поведінку і життєві орієнтири.

О. Драч

Історія релігії. Напрямок дослідження релігії, предметом якого є: 1) іст. конкретні прояви реліг. життя, що виявляють себе в різноманітних типах реліг. формацій людства; 2) генеза і закономірність розвитку релігії. У складі релігієзнавства **І. р.** — основоположна галузь знань, дані якої складають базис для ін. напрямів вивчення релігії, на основі яких **І. р.** своєю чергою, розробляє теор. підходи для систематизації та інтерпретації конкретно-іст. матеріалу. **І. р.** як розділ релігієзнавства є міждисциплінарною галуззю дослідження, до якої долучені в плані вивчення релігії ін. гуманітарні науки — археологія, етнографія, антропологія, історія, філологія тощо. Прагнення фіксувати в колективній пам'яті значущі для індивіда і сусп-ва події, зберігати для наслідування чи осмислення зразки поведінки, наділяти дидактичним змістом події минулого — одна з фундаментальних властивостей людської культури, що набула свого вираження у процесі формування **І. р.** Своєї витоти вона бере з далекої архаїки, оскільки

релігія — іст. явище, то основна увага приділялася вивченню міфології та історії. Архаїчні міфологічні, міфоісторичні оповіді, генеалогії богів і предків, героїчний епос, перекази і легенди про реліг. значимі для роду, племені, народу події складають пласт стародавніх культур. Ці протоісторії, що існували в усній традиції, у міру реліг. розвитку закріпилися в народних релігіях, у культурі предків, відклавшись міцним шаром у фольклорі. Поява держав і державних релігій дали новий імпульс іст. реліг. свідомості, яка оформлювала своє бачення минулого в генеалогіях правителів (які часто походили від богів), хроніках та ін. видах іст. описів, закріплених у писемній формі.

Становлення наук **І. р.** відбувається в Новий час, воно зумовлене зростанням критичного ставлення до релігій у цілому та її конкретних форм, а також деміфологізацією, десакралізацією і раціоналізацією іст. знання. Велику роль в обґрунтуванні теор. підходів наук **І. р.** на початковому етапі відіграли філос. праці Д. Г'юма, Г. Гегеля, Й. Гердера та ін. мислителів. У цей і наступні періоди розвиток **І. р.** відбувався в тісному зв'язку з порівняльним релігієзнавством. У процесі вивчення міфології склалася передова для середини XIX ст. шк. **І. р.** — «міфологічна» (Я. Грім, А. Кун, Ф. М. Мюллер та ін.). Значний вплив на розуміння релігії істориками, соц. антропологами, етнографами здійснила еволюційна теорія Ч. Дарвіна, зокрема його робота «Походження видів» (1859). У дослідженнях первісного сусп-ва порушувалися питання походження сім'ї, мистецтва, права, моралі, релігії, приватної власності. Еволюційна теорія зумовила появу «антропол. шк.» релігієзнавства, представленої працями Е. Тайлора, Дж. Дж. Фрейзера та ін. Згідно з концепцією еволюціонізму, дослідження генези і вихідних форм реліг. явища є обов'язковим для його розуміння; це положення сприяло розвитку ранньої соціології релігії (Е. Дюркгайм, М. Вебер), психології релігії (З. Фрейд, Е. Фромм, К. Г. Юнг). Е. Дюркгайм звертається до елементарних форм реліг. життя, щоб виділити в релігії головне і постійне в усіх її модифікаціях, її функції в сусп. житті. Релігія, на його думку, пробуджує соц. почуття і культивує колективні уявлення. Іст. підхід був доповнений психол. аналізом релігії, вона набула вигляду психологічно-особистісного феномену. У XX ст. психоаналіз зробив істотний внесок у розуміння релігії як на індивідуально-психол., так і на соціально-психол. рівнях.

У 1950–1960-х роках під впливом ідей Й. Ваха, М. Еліаде, П. Тіллха й ін. мислителів у галузі феноменологічної **І. р.** утвердилася думка про необхідність вивчення не тільки конкретно-іст. змісту релігії, скільки іст. прошарків, які утворюють зовн. оболонку реліг. феномену, глибин духовн. життя аж до первісного ядра реліг. досвіду. Сучасна **І. р.** описує динамічний світ реліг. явищ у всьому його різноманітті, відтворює минуле різних релігій у конкретності їх форм, накопичує, зберігає інформацію про численні релігії, що існували й існують. Не втрача-